

ראול הילברג: השמדת יהודי אירופה

נתן שניידר

המכללה האקדמית של תל-אביב-יפו

כששואלים היכן אנו עומדים היום, כחוקרים אקדמיים של השואה, התשובה הפשוטה היא: באור הזרקורים. מעולם לא זכינו לתשומת לב ציבורית רבה כל כך לנושא המחקר שלנו, אם בצפון אמריקה, אם באירופה המערבית... ההתעניינות בנושא באה לידי ביטוי בקורסים במכללות, המתקיימים במוסד זה או אחר כמעט מדי סמסטר; בכנסים, הנערכים כמעט מדי חודש בחודשו; ובכתורים חדשים הרואים אור מדי שבוע. דומה שהדרישה לתפוקה היא בלתי נדלית. אמצעי התקשורת מעלים על נס את גילוינו, וכאשר אירוע בחלק כלשהו של העולם מזכיר למישהו את השואה, חוקרינו מתבקשים לא אחת להסביר או לספק את ההקשר.¹

דברים אלה אמר ראול הילברג ב-1993, בחנוכת המכון האמריקאי לחקר השואה בוושינגטון. הם מספרים בתמציתיות לא רק את אשר ארע לראול הילברג עצמו, אלא את אשר ארע לזיכרון השואה ולמודעות אליה. היא הפכה לטראומה גלובלית ומשמשת מטאפורה חשובה, שבאמצעותה מסבירים מושגים כמו טוב ורע, או באופן פוליטי יותר – את המושג "פשעים נגד האנושות". במבט ראשון נראה תמוה שההיסטוריון הבולט ביותר בתחום חקר השואה יכול למלא תפקיד כזה באוניברסליזציה שלה.

עמיתי דניאל לוי ואני נסענו לברלינגטון, ורמונט, כדי לראיין את ראול הילברג (ראו עמ' 28). מטרת המסע היתה להציג לציבור בישראל את אחד החוקרים הבולטים בחקר השואה. אף לא אחד מספריו תורגם לעברית, ובישראל הוא מוכר רק למתמחים בתחום. הילברג, שנולד ב-1926 בווינה והגיע לארצות הברית דרך קובה ב-1939, עשה כמעט את כל שנותיו כאיש אקדמיה בחוג למדע המדינה באוניברסיטת ורמונט בברלינגטון.² הוא מוכר בעולם בעיקר בזכות מחקרו פורץ הדרך, השמדת יהודי אירופה (*The Destruction of the European Jews*). הספר, שפורסם לראשונה ב-1961, עתיד לראות אור במהדורה חדשה בנובמבר 2002, בהוצאת אוניברסיטת ייל. מתוך מהדורה זו נביא בהמשך קטע קצר. כמו השואה עצמה, היסטוריון השואה הבולט ביותר הגיח מן השכחה אל מרכז תשומת הלב.³

¹ ראול הילברג מצוטט אצל Berenbaum and Peck 1998, 5.

² לתיאורו של הילברג את חייו שלו, ראו Hilberg 1996.

³ להקשר רחב יותר של תהליכים אלו, ראו Levy and Sznajder 2001; 2002.

הבחירה בשואה אינה שרירותית. השואה, או שמא הייצוגים המייצרים זיכרונות משותפים, היא מקרה פרדיגמטי של היחס בין זיכרון למודרניות. בראשית האלף השלישי, זיכרונות השואה מקדמים את כינון של תרבויות זיכרון על-לאומיות, ואלה עשויות להפוך לבסיס התרבותי של מדיניות גלובלית של זכויות אדם. מה מקשר היום בין זכויות האדם למניעת רצח עם?⁴ הקריאה הפוליטית והמוסרית למניעת רצח עם נובעת מן ההבנה שעולם מוסרי אינו יכול לעמוד מנגד. ההאשמה ב"רצח עם" החלה עוטה משמעות של שורת מעשים הדומים לשואה, והשימוש בתווית זו היה לאמצעי חשוב בידי המבקשים להפנות את תשומת הלב לזוועות העבר, ולהמציא להן תיקון ופיצוי. התייחסות רצינית אל אמנת האו"ם מ-1948 העוסקת ברצח עם – כפי שראוי שתהיה, בעיקר בשעה שמבקשים להשתמש בה כהצדקה להפצצת אנשים (בסרביה ב-1999) – משמעותה בפועל היא פיתוח דוקטרינה המובילה ישירות למושג מכליל של רצח עם, מֶצֶכָּר לרצח המוני. הבנה זו התנסחה אחרי השואה ומלחמת העולם השנייה, ובמידה רבה בהשראתן. אחרי המלחמה הגדירו משפטי נירנברג סוג חדש של פשעים: פשעים נגד האנושות. זהו מושג אוטופי, אך למעשה הוא אינו אוטופי יותר מן הרוע שאותו ביקשו מנסחיו להכרית – רצח עם. משמעות המושג היתה, בראש ובראשונה, פשע נגד אוכלוסייה אזרחית; המושג נועד להבהיר שקיימת אחריות אישית העולה על נאמנותו של האזרח לחוקי מדינתו. משפטי נירנברג הדגישו כי פרטים הפועלים במסגרת החוק התקף במדינתם עלולים למצוא עצמם מועמדים לדין כפושעים, וכי האחריות היא בסופו של דבר אישית. ב-1945 היה בכך חידוש, שהתאפשר בצל הטראומה שהביאו הנאצים על היהודים ועל העולם. רגע קוסמופוליטי קצר זה, שעתידי היה לפנות את מקומו עד מהרה למלחמה הקרה ולהידחס אל תוך שיח לאומי, קם לתחייה שוב אחרי המלחמה הקרה. זו הסיבה שזיכרון השואה כאסון כללי, כ"פשע נגד האנושות שבוצע בגוף היהודים", בניסוחה של חנה ארנדט, ממלא תפקיד כה חשוב בחברה גלובלית ואינדיבידואלית. אין זה מקרה שהשואה החלה ממלאת תפקיד מרכזי בארגון הגלובלי מחדש בתום המלחמה הקרה. היא התגלתה דווקא בשל מעמדה המוסרי הבלתי מעורער, שלגביו קיימת כביכול הסכמה כללית. אולם, אין לראות ב"אוניברסליזציה" מושג אחיד. חשוב משום כך להבין כי החשיבה האוניברסלית וזו הפרטיקולרית אינן בגדר משתנים קבועים, אלא הן נתונות לתמורות במסגרת תהליכים היסטוריים, תוך קיום זיקה הדדית ביניהן. האוניברסלי והפרטיקולרי מקיימים ביניהם יחס דיאלקטי, כי כל פרטיקולריזציה היא פרטיקולריזציה של עיקרון אוניברסלי, וכל עיקרון אוניברסלי הוא בבחינת אוניברסליזציה של עיקרון פרטיקולרי. הם אינם מנוגדים זה לזה, אלא מגדירים זה את זה ומשפיעים זה על זה. לאף אחד מן העקרונות אין בלעדיות מוסרית. עוצמתה של השואה כזיכרון

⁴ את המונח "ג'נוסייד" טבע המשפטן היהודי-פולני רפאל למקין (Lemkin) בשנות הארבעים של המאה ה-20, בניסיון להבין את הזוועות שחולל המשטר הנאצי בארצות שכבש. מושג כללי זה שימש מודל לאמנת האו"ם מ-1948 למניעת רצח עם.

קיבוצי-גלובלי השתמרה והתחזקה בדיוק באמצעות הפעולה ההדדית בין המקומי לגלובלי, בין הפרטיקולרי לאוניברסלי.

כאן נכנסת לתמונה עבודתו של ראול הילברג. ספרו, השמדת יהודי אירופה – הנחשב היום בעיני רבים לאחד מספרי ההיסטוריה החשובים ביותר על השואה – הוא תוצר אופייני של משפטי נירנברג, שנוהלו נגד פושעים נאצים בולטים בשנים 1945–1946. כתבי האישום במשפטי נירנברג ביטאו את ההבנה האמריקאית של השואה, שהיתה במקורה אוניברסליסטית: פשעי מלחמה נאציים בוצעו בכ-60 מיליון איש, בהם שישה מיליון יהודים. המחנות שהאמריקאים שחררו היו מעורבים, והכילו מגוון רחב של אנשים שהנאצים רדפו, החל באסירים פוליטיים וכלה בצוענים. כך, במקום להכיר מיד בשואה שנגרמה ליהודים, חיזקה החוויה הראשונית של שחרור המחנות את השקפתם של האמריקאים כי היהודים היו קבוצה אחת מיני רבות של קורבנות הנאצים, הקבוצה ה"אחרונה בין שוות". התובעים האמריקאים נטו אפוא לעסוק בעיקר בתהליך ההשמדה, ומכאן – במחולליו. הוטל עליהם להוכיח שהיה "ארגון" מאחורי השיגעון: רישום, ריכוז והשמדה. משפטי נירנברג סיפקו ראיות לכך. הילברג התחקה בספרו אחר אותם צעדים והגדיר את תהליך ההשמדה על פי כמה שלבים נפרדים: הגדרת מיהו יהודי (ראו הפרק המתורגם להלן), החרמת רכוש, בידוד האוכלוסייה היהודית, ריכוזה ועצם ההרג. הגישה בהיסטוריוגרפיה של השואה, המתמקדת במבצעי הפשע, באה לעולם עם משפטי נירנברג. המהדורה המקורית של השמדת יהודי אירופה מ-1961 כללה 765 עמודי טקסט ערוכים בשני טורים, ארבעה נספחים, 94 טבלאות, שבע מפות וכ-3,300 הערות. המהדורה המתוקנת של שלושת הכרכים מ-1985 כללה 1,194 עמודי טקסט, 35 עמודי נספחים, מאה טבלאות, שבע מפות וכמעט 4,000 הערות. אכן, עבודה מונומנטלית על קורות מבצעי הפשע, שהתבססה על אותם מסמכים שנתפסו ושימשו עדות במשפטי נירנברג.⁵ ספר זה – בין שמשבחים ובין שמגנים אותו – טרם תורגם לעברית, והפרק שלהלן על "הגְּדֵרוֹת" יאפשר לקוראי העברית לטעום לראשונה משהו מכתבתו של הילברג. הדגש ששם הילברג על מחוללי הפשע הוא שהפך אותו להיסטוריון שנוי במחלוקת בישראל, כך גם לפי תיאורו שלו בזיכרונותיו ובראיון שלהלן. הילברג מגדיר את גישתו כמנוגדת למה שהוא מכנה "חשיבה יהודית על השואה". הוא מזהה "חשיבה יהודית" בהקשר זה על פי כמה קריטריונים: גישה המתמקדת בקורבנות, או בניסוחו, "פולחן הקורבנות";⁶ התמקדות בעדויות הניצולים; והשקפה הירואית על הקורבנות, כלומר דגש על ההתנגדות והמאבק. הילברג עצמו, לעומת זאת, מדגיש את המנגנון הביורוקרטי שהפך את השואה לאפשרית, וזו אולי הסיבה להזדהותו הרבה עם ההיסטוריוגרפיה הגרמנית של השואה,

⁵ במילותיו של כריסטופר בראונינג: "עבודתו של הילברג נותרה מאז הופעתה הסינתזה הכוללת של קורות מבצעי הפשע", ראו Browning 1992, 26.

⁶ ראו גם Novick 1999. למבקרים יהודים-אמריקאים אחרים של "פולחן הקורבנות" היהודי, ראו Finkelstein 2000. לסקירה של שני ספרים אלה ראו שניידר 2000.

הנוקטת ברובה גישה דומה.⁷ לכן גם היה שותף לזעמה של חנה ארנדט על הסבילות ועל הסתגלנות היהודית, שבאו לידי ביטוי, לדעת שניהם, בשיתוף הפעולה של המועצות היהודיות (היודנראטים) עם הנאצים.⁸

לכן, אין מדובר רק בקטגוריות אתניות של היסטוריוגרפיה יהודית אל מול היסטוריוגרפיה גרמנית, אלא בשאלות של פוליטיקה ומתודולוגיה. מחקרו של הילברג הוא פיתוח של עבודת מחקר שכתב באוניברסיטת קולומביה בניו-יורק, בהנחיית פרנץ נוימן, מחבר בהמות (1943). מחקר זה של נוימן על מנגנון המדינה הגרמנית ראה אור בארצות הברית עוד ב-1942, כאשר ממדי השמדתה של יהדות אירופה עדיין לא היו ידועים.⁹ לספרו של נוימן נודעה השפעה מכרעת על ההבנה של גרמניה הנאצית בקרב קובעי המדיניות האמריקאים, ונוימן עצמו אף נטל חלק פעיל בהכנות למשפטי נירנברג. הד לתפיסתו של נוימן נמצא בניתוח תהליך ההשמדה שהציג הילברג. אחת הנקודות העיקריות שנוימן מעלה בבהמות היא שהמדינה הנאצית ביטלה את החוק הבינלאומי האוניברסלי, ועמו ביטלה חוקית גם את האינדיבידואליות של הקהילה האתנית המסוימת. הנאצים זיהו את החוק הבינלאומי האוניברסלי עם האימפריאליזם הבריטי וכמובן עם רוחו של היהודי חסר השורשים, המנסה להשתלט על גרמניה באמצעות החוק הבינלאומי.¹⁰ האידיאל הליברלי (והמודרני) של סדר עולמי מפורס ובעל מוסריות אוניברסלית עמד בניגוד גמור לאידיאולוגיה הנאצית, שהגדירה כטבעית את העוינות בין קבוצות. היהודים הם שהפכו לאויב הטבעי בסכמה הזאת. משפטי נירנברג, שביקשו לתקן את הרעה שגרמו חוקי נירנברג מ-1935, היו, אחרי תבוסתה של גרמניה הנאצית, בגדר ניסיון לכונן מחדש סוג זה של חשיבה ליברלית מודרנית במעשה הפוליטי. לדעת נוימן, שלילת השוויון בפני החוק היתה אחד המפתחות להשמדה המתוכננת של היהודים, והילברג הפך נקודה זו לאחת מפרדיגמות המחקר שלו. מבחינה מתודולוגית, נוימן בנה בעבור הילברג את המודל להתבוננות בתהליך ההשמדה. נוימן זיהה ארבעה עמודי תווך של השלטון הנאצי: העילית המפלגתית, הבירוקרטיה, הצבא והתעשייה. מתוך ארבעת העמודים האלה התהווה מה שהילברג כינה "מנגנון ההשמדה", מנגנון שביעילותו כלל גם את היהודים, שהפכו לחלק מתהליך ההשמדה שלהם עצמם.

⁷ האנתולוגיה שראתה אור לאחרונה בהוצאת יד ושם בעריכת אולריך הרברט (2001) היא הקדמה עברית ממצה לסוג ההיסטוריוגרפיה הגרמנית של השואה, שעמה הילברג מזדהה.

⁸ להבהרה היסטורית ואפיסטמולוגית של נקודה זו, ראו דין 1995.

⁹ למחקר מועיל על נוימן ועל זיקתו לחשיבה המשפטית של אסכולת פרנקפורט, ראו Scheuerman 1994.

¹⁰ ניתוח המדינה הנאצית של נוימן וביקורתו על המשפטן הנאצי קרל שמיט (Schmitt), ולצדם ניתוח של ראול הילברג את "תהליך ההשמדה" של היהודים, עשויים לשמש טיעונים מבוססים מבחינה אמפירית ומשפטית נגד ניסיונות לפישוט יתר של הברבריות הנאצית כתופעה "מודרנית". לדיון נוסף בנקודה זו, ראו Diner 2000. ביקורתו של שמיט על האוניברסליזם הליברלי מסבירה את הפופולריות המחודשת שהוא זוכה לה בקרב הוגים שמאלנים מסוימים, המתחברים אליו דרך הבז כלפי מה שנראה להם כאימפריאליזם אמריקאי בכסות אוניברסליסטית.

מחקרו של הילברג נוגע בבעיה נוספת הקשורה לעיסוק בשואה: בתחילה היה האירוע — המצוי אולי מעבר להבנה, מעבר לעדות — ואילו אחריו קיים הייצוג (כפי שמדגימים בכירור הניסיונות ההיסטוריוגרפיים הרבים המבקשים להתמודד עמו). הדבר דומה למתח הנושן בין "חוויה אותנטית" ל"עדות". מתח זה בא לידי ביטוי לראשונה במשפטי נירנברג, שבהם "נעלמו" היהודים תחת הכותרת "אנושות". זוהי תחילתו של האוניברסליזם, ובה-בעת ראשיתה של הגישה המתמקדת במבצעי הפשע. רגע "קוסמופוליטי" זה התאפשר מאחר שזהותם היהודית של הקורבנות היטשטשה, באין אומר, במסגרת היותם מייצגי האנושות במשפט.¹¹

במשפט אייכמן ב-1961 בירושלים נדחק היסוד הקוסמופוליטי לשוליים. הקורבנות היו לממשיים. השואה לא היתה עוד של ה"אנושות", אלא של היהודים. פשעים נגד האנושות פינו מקומם לפשעים נגד העם היהודי. מסיבה זו הופיע במשפט אייכמן — בניגוד למשפטי נירנברג — מצעד של קורבנות, שסיפרו את סיפוריהם בזה אחר זה, יום אחר יום, בלי כל קשר בין קורותיהם למעורבותו המשפטית הישירה של אייכמן. הם סיפרו את סיפוריהם לא כדי לסלוח, אפילו לא כדי להעניש — אלא כדי לספר, לראשונה, ברבים. במובן זה דמה לעתים משפט אייכמן לוועידות אמת (truth commission) יותר מאשר למשפט פוליטי. פן משפטי זה הוא שעורר את ביקורתם של חנה ארנדט וחסידיה, מאחר שהוא השמיט את יסודות הנצחיות, האוניברסליות והאנושיות, והתמקד ביהודים בלבד. מבקורת זו קצרה היתה הדרך לטענת ה"אינסטרומנטליזציה" של השואה, כלומר, לטענה שהמשפט עסק "רק" בזווית היהודית, זו הקושרת את השואה לתחיית העם היהודי בארץ-ישראל ולריבונותו בה. זווית מעוותת זו נוצרה לטענתם באמצעות הצבת הקורבן בקדמת הבימה. בשל כך הפגינו הן הילברג והן ארנדט חוסר סבלנות כלפי עדויות הניצולים. בעיני הילברג ההיסטוריון, רק "אמת היסטורית" היא כבילה. הוא אינו סובל "אמת פסיכולוגית".

אך האומנם ישנה סתירה בין שתי אמיתות אלה? העדות היא ייחודית, אולם מתוקף טבעה כעדות היא גם ייצוגית. מהו ערכה של עדות ללא מאזין — העד הרי אינו מדבר אל עצמו. על כן, "פשעים נגד האנושות" הם פשעים ש"אנחנו" מחוללים נגד עצמנו (בעיה אנושית, לא בעיה יהודית) — פשע של המודרניות, כפי שבאומן היה מנסח זאת). משמע, כולנו נושאים באחריות; ה"אמת" של העדות אינה טמונה במה שנאמר, אלא בעצם מעשה גילולה (די לתת את הדעת למודל הנוכחי של ועידות האמת והפיוס הדרום-אפריקאיות

¹¹ ראו הדרך שבה חנה ארנדט (2000, אחרית דבר) מבינה את ההבדל בין משפטי נירנברג למשפט אייכמן. הילברג חולק על כמה מן התיזות של ארנדט, ובייחוד על התיזה שהתחבבה על סוציולוגים רבים: "הבנאליות של הרוע". בעבודתו מדגים הילברג שוב ושוב כיצד מצאו הביורוקרטים דרכים יצירתיות משלהם לחולל את הרעות שביקשו לחולל, וכיצד נמצאה לביורוקרטים הרעים אוכלוסייה שהיתה נכונה ומזומנה לתמוך בהם. מחקרו, המבוסס מבחינה אמפירית על הדרכים שבהן פעלו הביורוקרטים מיוזמתם, הוא תיקון מבורך להשקפות סוציולוגיות חד-צדדיות על השואה, מן הסוג המוצג לדוגמה בספרו של זיגמונט באומן (Bauman 1989), שפרק ממנו תורגם לעברית (באומן 1996).

העוסקות בפשעי העבר). אדם יכול להיות עד רק משיש לו מאזין, כלומר, סיפורו של הניצול תובע תשובה מכולנו, תשובה בלתי מותנת. מאחר שהתשובה הנדרשת אינה יכולה להיות בלתי מותנת, הפשע נגד האנושות צריך לעבור המחשה, המגולמת באמצעות הליכים כדוגמת משפטים, ועדות ואפילו פיצויים. לכן, משפטי נירנברג ומשפט אייכמן אינם דיכטומיות מוסריות בין אוניברסליזם לפרטיקולריזם או בין היסטוריה המתמקדת במבצעי הפשע לזו המתמקדת בקורבנות, אלא הם משלימים זה את זה מנקודת הראות הגלובלית החדשה. איש לא הבין זאת טוב מהילברג עצמו, שבספריו האחרים נקט בדיוק סוג זה של נקודות מבט שונות.¹² כך מתבטא הילברג גם בסרטו התיעודי של קלוד לנצמן, שואה, שהיה ייצוג אמנותי של עדות, המזכירה את העדויות במשפט אייכמן. הילברג, בבימויו של לנצמן, איננו רק עד מומחה אלא הוא גם אדם צ'רניאקוב, ראש היודנרט בגטו ורשה. ורמונט וורשה הופכות למקום אחד.

את הילברג קשה להגדיר במדויק. איש ימין – גם במונחים אמריקאיים (הוא רפובליקני גאה) וגם במונחים ישראליים (הוא מעריך את אריאל שרון ואת המדיניות הכוחנית הישראלית, שבה הוא רואה תיקון לחולשה של מנטליות הגטו, לה הוא בז) – שהפך לחביב השמאל האינטלקטואלי בגרמניה בשל גישתו הסטרוקטורלית הקשוחה כלפי הרוע הביורוקרטי. בישראל הוא אהוד על אלה הרואים בו שותף להתנגדותם להיסטוריוגרפיית השואה הישראלית כביכול, כפי שהיא מיוצגת על ידי יד ושם. הילברג מראה לנו שהיחס בין עדות לייצוג לא חייב להיות חלק מן הדיכטומיה שהוזכרה קודם, אלא הוא יכול להיות גם יחס של כינון הדדי.

ביבליוגרפיה

- ארנדט, חנה, 2000. אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע, בבל, תל-אביב.
 באומן, זיגמונט, 1996. "מודרניות ושואה: על הרציונליות האינסטרומנטלית של מנגנון ההשמדה", תיאוריה וביקורת 9 (קיץ): 125–146.
 דינר, דן, 1995. "היסטוריה ורציונליות-נגד: היודנרט' כעמדת תצפית", זמנים 53: 44–53.
 הרברט, אולריך (עורך), 2001. מדיניות ההשמדה הנאצית 1939–1945, יד ושם, ירושלים.
 נוימן, פרנץ, 1943. בהמות: במלכות השטן, ספרית פועלים, מרחביה.
 שניידר, נתן, 2000. "נפילתה ועלייתה של השואה", הארץ, מוסף ספרים, 11.10.2000.
 Bauman, Zygmunt, 1989. *Modernity and the Holocaust*. Cambridge: Polity Press.
 Berenbaum, Michael, and Abraham J. Peck (eds.), 1998. *The Holocaust and History: The Known, the Unknown, the Disputed, and the Reexamined*. Bloomington: Indiana University Press.
 Browning, Christopher, 1992. "German Memory, Judicial Interrogation, Historical Reconstruction,"

¹² ראו Hilberg 1979; 1993; לדיווחו של הילברג על ניסיונו שלו, ראו Hilberg 1996.

- in *Probing the Limits of Representation: Nazism and the "Final Solution,"* ed. Saul Friedlander. Cambridge: Harvard University Press.
- Diner, Dan, 2000. *Beyond the Conceivable: Studies on Germany, Nazism, and the Holocaust*, Part I. Berkeley: The University of California Press.
- Finkelstein, Norman, 2000. *The Holocaust Industry*. London: Verso.
- Hilberg, Raul, 1961. *The Destruction of the European Jews*. Chicago: Quadrangle Books (to be re-issued by Yale University Press, 2002).
- (ed.), 1979. *The Warsaw Diary of Adam Czerniakow: Prelude to Doom*. New York: Stein and Day.
- , 1993. *Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish Catastrophe*. New York: HarperCollins.
- , 1996. *The Politics of Memory: The Journey of a Holocaust Historian*. Chicago: Ivan R. Dee.
- Levy, Daniel, and Natan Sznaider, 2001. *Erinnerung im globalen Zeitalter: Der Holocaust*. Frankfurt: Suhrkamp.
- , 2002. "Memory Unbound: The Holocaust and the Formation of Cosmopolitan Memory," *European Journal of Social Theory* 5 (1): 87–106.
- Novick, Peter, 1999. *The Holocaust in American Life*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Scheuerman, William, 1994. *Between the Norm and the Exception: The Frankfurt Scholl and the Rule of Law*. Cambridge: MIT Press.